

УДК 321.001

В. П. Березинський, кандидат політичних наук, доцент

СПЕЦИФІКА ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ ЯК МЕХАНІЗМУ САМООРГАНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Розкрито специфіку зворотного зв'язку як механізму цілеспрямованого впливу на поведінку політичних систем у контексті самоорганізації.

Ключові слова: політична система, самоорганізація, зворотний зв'язок, механізм саморегуляції, публічний політик.

Актуальність проблеми. Політична система є системою, яка функціонує за нелінійною логікою. Згідно з постулатами синергетичного підходу це означає, що нелінійна система не жорстко слідує «запропонованими» їй шляхами, а блукає полем можливого, актуалізує, виводить на поверхню (щораз випадково) лише один із шляхів, тобто в реальній картині буття присутні випадковість, нестійкість. Сама ж нестійкість не замінює і не скасовує детермінізм, а доповнює і, можливо, видозмінює його.

Керування в нелінійних системах втрачає характер сліпого втручання методом проб і помилок, небезпечних дій проти власних тенденцій розвитку і будуються на основі знання того, що взагалі можливо в даному середовищі. Керування починає ґрунтуватися на з'єднанні втручання людини із сутністю внутрішніх тенденцій систем, що розвиваються. Тому тут з'являється в деякому сенсі вищий тип детермінізму – детермінізм із розумінням неоднозначності майбутнього і з можливістю виходу на бажане майбутнє, детермінізм, що підсилює роль людини.

Феноменологія поведінки самоорганізованих систем робить очевидною неможливість традиційного (що задається лінійними зразками) підходу до керування такими системами. Нетелеологічність, атрактивність, флуктуація та випадковість вносять до уявлення про механізми системного керування і регулювання суттєві корективи.

Для нелінійних систем центральним механізмом саморегуляції виступає самоорганізація. Останню розглядають як іманентну здатність відкритої системи до внутрішнього структурування, яку можна ініціювати, але не можна нав'язати елементам системи [3, с. 12]. Системотвірним чинником самоорганізаційних процесів виступає зворотний зв'язок.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблема політичної самоорганізації у контексті обґрунтування синергетичного підходу для дослідження політичних явищ і процесів розглядалася як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками, зокрема: В. Аршиновим, Л. Бойко-Бойчук, В. Васильковою,

А. Венгеровим, В. Бевзенком, С. Гомаюновим, І. Добронравовою, І. Іоновим, О. Князєвою, В. Костюком, С. Курдюмовим, М. Моїсєєвим, Ю. Яковцем та ін.

Метою статті є виявлення специфіки зворотного зв'язку як механізму самоорганізації політичних систем.

Виклад основного матеріалу. Траєкторії розвитку системи, що зумовлені її самоорганізаційним вибором, є єдино можливими. Інакше кажучи, ми можемо застосовувати цілеспрямовані керуючі впливи, і якщо їхня сила така, що принципово не руйнує досягнуту стійкість, ці зусилля можуть мати локальний успіх. Але межі цього успіху задаються домінуючою атрактивністю. Тут є два шляхи: або вона все поставить на свої місця, або відбудеться вихід на наступну точку біфуркації [1, с. 66].

Керувати системою можна непрямим шляхом, змінюючи її керуючі параметри, а тим самим – той спектр атрактивностей, які вона здатна породжувати. Але це зовсім інший спосіб керування, ніж прямий вплив на поточні стани, як це відбувається у випадку керування лінійною системою. Тут ми виходимо на зміну самого середовища як такого.

Інший спосіб керування – малі впливи в точці біфуркації, які здатні направляти майбутню еволюцію. У зв'язку з цим російські дослідники О. Н. Князева та С. П. Курдюмов зазначають, що «синергетика дає знання про те, як належним чином оперувати зі складними системами і як ефективно керувати ними. Головне – не сила, а правильна конфігурація, архітектура впливу на складне середовище-систему. Малі, але правильно організовані резонансні впливи на складну систему надзвичайно ефективні. Ця властивість організації була відкрита ще тисячоріччя тому родоначальником даосизму Лао-Цзи та виражена у парадоксальній формі: слабке перемагає сильне, м'яке перемагає тверде, тихе перемагає голосне тощо» [4, с. 5–6].

У контексті керування самоорганізаційними соціальними системами важливого значення набуває тлумачення поняття «соціальна організація». Український дослідник В. Оссовський наводить низку визначень організації, які акцентують увагу на її різних сторонах. У найзагальнішому випадку під соціальною організацією розуміють комплекс засобів, за допомогою яких співтовариство підтримує внутрішню рівновагу, а по суті – внутрішній порядок [6, с. 134].

Однією з основних ознак організації є співвіднесення соціальних дій з ролями й статусами учасників. Статусно-рольова структура – основа організації, вона повинна бути щодо незалежної від персон, які цим позиціям відповідають. Тобто організаційний порядок виникає тоді, коли поведінка диктується статусом і роллю.

Будь-яка організація передбачає, на думку українського дослідника Л. Бевзенка, наявність певної керуючої інстанції, що має справу не з конкретними людьми, а з ролями і статусами, здатної регулювати діяльність організації

шляхом маніпуляції цими одиницями. Так, відсутність порядку в розкладі студентських занять має регулюватися деканатом, а порядок на дорогах – законами, дорожніми службами тощо. Усе це виникає відповідно до певного плану чи раціонального проекту. Інакше кажучи, ідеться насамперед про формальну, раціонально побудовану телеологічну структуру, для якої людина в її емоційно-тілесній реальності є лише елементом зовнішнього середовища [1, с. 173].

Саме неформальність, ірраціональність, замкнутість на цілісності людського існування лежать у фундаменті виникнення самоорганізаційних соціальних структур.

Політична система належить до типу «відкритих» систем, тобто для свого виживання вона повинна мати здатність реагувати на навколишнє середовище. Вона є організмом, в якому сформовано механізм розвитку і саморегуляції. Д. Істон розглядає політичну систему як своєрідну «чорну скриню», котра реагує на імпульси, які надходять ззовні. Останні надходять на «вхід» у вигляді вимог і підтримки. На «вихід» спрямовуються продукти діяльності політичної системи – політичні рішення і дії, за допомогою яких авторитарно розподіляються цінності. Характер і зміст діяльності всередині політичної системи можна визначити як за імпульсами, що надходять на «вхід» системи, так і за тими рішеннями, які вона приймає у відповідь на ці імпульси.

Політична система належить до типу «відкритих» систем, тобто для свого функціонування вона напручує здатність реагувати на імпульси навколишнього середовища, формуючи механізм саморозвитку та саморегуляції. Між «входами» і «виходами» здійснюється певна взаємодія. Характер впливу на «входах» модифікується через *зворотний зв'язок*. Це дозволяє політичній системі самоналаштуватися, реагуючи на зміни в навколишньому середовищі.

Починаючи ще з класиків політичного структурно-функціонального аналізу (Д. Істон, Г. Алмонд), механізмом саморегуляції та самоорганізації політичних систем, які є різновидом «відкритих» систем, виступає петля зворотного зв'язку. Останній не завжди є видимим (помітним) у процесі функціонування системи керування, проте зворотний зв'язок практично завжди присутній.

До функцій зворотного зв'язку політичної системи прийнято відносити політичну соціалізацію та політичне рекрутування. Політична соціалізація спрямована на забезпечення залучення індивідів і груп до політичного життя, засвоєння ними політичних правил і норм, притаманних тому суспільству, в якому вони існують. Це сприяє їх адаптації до умов соціального середовища. Політичне рекрутування ґрунтується на розподілі ролей у політичній системі, тобто воно спрямоване на підготовку та добір кандидатів на головні ролі в політичному житті.

Функції зворотного зв'язку разом з іншими функціями політичної системи забезпечують її динамічну рівновагу, виробляють механізми саморозвитку системи, що є необхідною умовою існування будь-якої відкритої системи.

У політичній системі формуються два важливих механізми саморегуляції: конверсивний (перетворюючий) та контролюючий.

Конверсивний (перетворюючий) механізм у процесі добору, обмеження та впорядкування вхідних імпульсів системи перетворює їх на вихідні продукти. У політичній системі це означає, що імпульси, які надходять на «вхід» системи, трансформуються в легітимні рішення, які згодом реалізуються на практиці. Тут першочерговою важливості набуває процес перетворення вхідних імпульсів на вихідні продукти, залишаючи поза увагою процес формування вхідних імпульсів та процес реалізації вихідних продуктів.

Французький дослідник Ж. Блондель описує дію конверсивного механізму політичної системи через послідовність таких операцій [2, с. 14–33].

А. Перш ніж переробляти вхідні імпульси, система має зробити вибір між структурними і додатковими чинниками, наявними в суспільстві. Потім здійснюється поєднання чинників. Обидві операції пов'язані з нормами, прийнятими в даній політичній системі, тому вони можуть «послаблятися» або «підсилюватися» під їх впливом.

Б. Трансформація вхідних чинників (вимог, підтримки) у вихідні результати (рішення, дії) здійснюється за циклічною програмою: норми системи спочатку виражаються у формі загальних заяв, а потім конкретизуються за ситуаціями.

В. Здійснюється подвійна перевірка, коли норми безпосередньо співвідносяться з окремими вихідними чинниками через зворотний зв'язок та апеляцію до нормативних положень.

Конверсивний механізм діє динамічно, оскільки процес перетворення вхідних імпульсів на вихідні продукти потребує часу і не обмежується лише вимогами та підтримкою, що надходять до системи в даний момент.

За допомогою контролюючого механізму фіксуються вимоги і підтримка, які здебільшого є реакцією на ухвалені рішення та зроблені дії. Саме цей механізм забезпечується петлею зворотного зв'язку. Він формується в основному в межах державно-бюрократичного поля, тобто підкріплюється авторитетом і силою держави.

Механізм позитивного і негативного зворотного зв'язку займає провідне становище в керуванні системами, оскільки являє собою універсальний механізм цілеспрямованого впливу на поведінку практично будь-яких систем залежно від неузгодженості фактичної і бажаної поведінки. Негативний зворотний зв'язок коригує поведінку керуючої підсистеми у бік послаблення чинників неузгодженості, тоді як позитивний зворотний зв'язок коригує поведінку керуючої підсистеми в бік посилення чинників неузгодженості [7, с. 109].

Коли колективна, системна взаємодія елементів приводить до того, що ті чи інші рухи складових придушуються, слід говорити про наявність негативних зворотних зв'язків. Інакше кажучи, саме негативні зворотні зв'язки

й створюють системи як стійкі, консервативні, стабільні об'єднання елементів. Наявність контурів негативних зворотних зв'язків у суспільстві не допускає до влади лідерів радикального й екстремістського спрямування.

Коли система зрівноважена, то домінуючу роль у ній починають відігравати позитивні зворотні зв'язки, які не придушують, а, навпаки, підсилюють індивідуальні рухи складових. Флуктуації, малі рухи, незначні процеси виходять на макрорівень. Так, будь-яке зростання соціальної напруженості, революції – це вияви позитивних зворотних зв'язків.

Нестійкість далеко не завжди є злом, яке необхідно усунути, або ж якоюсь прикрою неприємністю. Нестійкість може виступати умовою стабільного динамічного розвитку. Тільки системи, далекі від рівноваги, системи в станах нестійкості здатні спонтанно організовувати себе і розвиватися. Стійкість і рівноважність – це, так би мовити, тупики еволюції. Для стійких стаціонарних структур мале збурювання «звалюється» на те ж саме рішення, на ту ж саму структуру, тобто без нестійкості немає розвитку. Або, інакше кажучи, нестійкість означає розвиток, а розвиток відбувається через нестійкість, через bifurкації, через випадковість.

Петля позитивного зворотного зв'язку зумовлена наявністю в системі «каталізаторів», тобто компонентів, сама присутність яких стимулює певні процеси в системі, зв'язує обрання шляху з попереднім станом. Каталізатори і попередні стани системи також притягають її до певної галузі або галузей розвитку, подібно до того, як магніт – залізо. Негативні зворотні зв'язки, навпаки, відштовхують відповідні галузі.

У налагодженні зворотного зв'язку помітну роль відіграє персональний елемент. Українська дослідниця Л. В. Бойко-Бойчук обґрунтувала роль публічного муніципального політика як особи, що сприяє процесам самоорганізації інших суб'єктів політики у територіальній громаді. У цьому контексті цілком очевидною стає залежність між залученням публічним муніципальним політиком інших суб'єктів політики до спільного управління територіальною громадою та ініціацією процесів самоорганізації в ній [3, с. 6].

Роль публічного політика полягає у використанні потенціалу взаємодії суб'єктів політики та пошуку способів ініціації – «запуску» процесів самоорганізації в територіальній громаді [3, с. 12]. По суті, публічний муніципальний політик є центром мережі інтеракцій з іншими суб'єктами політики, здатним спровокувати ланцюгову реакцію спільної діяльності останніх між собою – сприяти їх самоорганізації [3, с. 16].

Публічний муніципальний політик належить до групи персоніфікованих суб'єктів політики – персонажів еліти. Виділяють такі основні типи персонажів еліти: маніпулятори, актуалізатори та ідеологи [5, с. 35–39].

Маніпулятори – це такі політичні персонажі, які завжди вдягають маски, ховаючи свої справжні почуття та погляди. Стиль життя маніпуляторів базу-

ється на таких «китах»: брехня (фальшивість, шахрайство), неусвідомленість («тунельне бачення» життя, тобто вони бачать та чують лише бажане), контроль (закритість, спрямованість, життя як гра в шахи) та цинізм (невір'я, поділ людей на контролюючих та контрольованих).

Актуалізатор як різновид персонажів еліти має такі основні характеристики: чесність (прозорість, щирість, виразність), усвідомленість (чуйність, оптимізм, інтерес до інших і до різних сфер життя), свобода (спонтанність, відкритість), довіра (віра в інших і в себе, принциповість, намагання встановити зв'язок з життям). Якщо маніпулятор – це «розірвана особистість», він виходить з позиції нестачі, то актуалізатор – цільна особистість, його вихідна позиція – усвідомлення самоцінності. Маніпулятор – це багатогранна особистість з антагоністичними протилежностями в душі, а актуалізатор – це багатогранна особистість із протилежностями, які одна одну доповнюють.

Для публічного муніципального політика існують можливість і потреба перетворити маніпулятивні грані своєї природи на актуалізаційні.

Ідеологи – люди, які утворюють ідеосферу, – спрямовують свою діяльність на формування свідомості людей так, як того вимагають інтереси самозбереження суспільства. Ідеологи беруть участь у «виробництві людського матеріалу» (О. Зинов'єв), адекватного умовам і потребам суспільства, обслуговуючи один аспект цього виробництва – аспект менталітету. У сукупності ідеологи, виконуючи специфічні функції в суспільстві на професійній основі і задовольняючи свої життєві потреби за рахунок цієї діяльності, становлять ідеосферу даного суспільства.

Ідеологи намагаються навчити людей бачити і розуміти оточуючий світ і самих себе не такими, якими вони є самі по собі (об'єктивно, у зв'язку із законами буття), а згідно з апріорним ученням самих ідеологів. Тобто головне завдання ідеологів полягає в тому, аби навчити людей не самостійно пізнавати буття, а за допомогою усталених зразків сприйняття. Ідеологи продукують своєрідні інтелектуальні (мовні) схеми, штампи, кліше, етикетки, ярлики, образи, узагальнені приклади та зразки, притчі, афоризми, лозунги тощо. Люди повинні засвоїти ці продукти ідеологів і лише через них бачити явища буття. Соціальна функція ідеологів – дати людям апріорний інтелектуальний апарат сприйняття оточуючого їх світу та інтелектуальної орієнтації в ньому.

Ідеологи випромінюють апологетику існуючого соціального устрою, однозначно позитивні образи друзів і однозначно негативні образи ворогів як відповідно носіїв добра і зла, зразки суб'єктивного ставлення до явищ буття, які репрезентують систему оцінок цих явищ та систему цінностей, що надають певного життєвого сенсу людському існуванню та безпосередньо впливають на суспільно орієнтовану поведінку людей.

Висновки. Специфіка зворотного зв'язку як механізму самоорганізації політичних систем полягає в тому, що він посідає провідне місце в керуванні

відповідними системами. Зворотний зв'язок являє собою універсальний механізм цілеспрямованого впливу на поведінку політичних систем залежно від неузгодженості фактичної і бажаної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация / Л. Д. Бевзенко. – Киев : Ин-т социологии НАНУ, 2002. – 436 с.
2. Блондель Ж. Политическое лидерство: Путь к всеобъемлющему анализу: пер. с фр. / Ж. Блондель. – М. : Рос. акад. управления, 1992. – 135 с.
3. Бойко-Бойчук Л. В. Синергетичний підхід у політичних дослідженнях (на прикладі аналізу політико-владної взаємодії у територіальних громадах в Україні) : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 / Л. В. Бойко-Бойчук ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАНУ. – К., 2006. – 22 с.
4. Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопр. философии. – 1992. – № 12. – С. 3–20.
5. Кривошеїн В. В. Системологія політичного світосприйняття: структурно-компонентний аспект / В. В. Кривошеїн. – Д. : ДНУ, 2004. – 146 с.
6. Оссовський В. Соціальна організація та соціальна інституція / В. Оссовський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 3. – С. 131–148.
7. Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности / И. В. Прангишвили. – М. : СИНТЕГ, 2000. – 528 с.

СПЕЦИФИКА ОБРАТНОЙ СВЯЗИ КАК МЕХАНИЗМА САМООРГАНИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Березинский В. П.

Раскрыта специфика обратной связи как механизма целенаправленного влияния на поведение политических систем в контексте самоорганизации.

Ключевые слова: политическая система, самоорганизация, обратная связь, механизмы саморегуляции, публичный политик.

THE SPECIFICITY OF FEEDBACK AS A MECHANISM FOR SELF-ORGANIZATION OF THE POLITICAL SYSTEM

Berezinsky V. P.

The article reveals the specificity of feedback as a mechanism for the first purposefully influence the behavior of political systems in the context of self-organization.

Key words: the political system, self-organization, the feedback, mechanisms of self-regulation, public policy.